

Ը. ՆԵՐՔԻՆ ԲԱՆԴԱԿՆ.

Սկիհին մէջ տեղաւորեալ ներքին բաժանի բաղկացեալ է անարուեստ և անյարբարեալ արծաթեայ մետաղից և առանց ու և զարդարանաց, առ որ Սկիհին մայր բաժանի ծառայում է որպէս պահարան. Դր. Այսըն, իւր Մենագրութեան մէջ (Հատոր Ա.), նուիրում է երկու մասունք, նախ՝ սորին մանրամասն նկարագրութեանն (Part VII, էջ 131-136) ապա՝ արուեստին և աւանդութեանն (Part X, էջ 159-174). Արդեօք, ի՞նչ էր պատճառն որ այսպիսի մի հասարակատեալ և արուեստագուրկ բաժակ քաջ պահպանելոյ նպատակաւ, Առաքելոց ոմանց ղեռ կէնդանութեան ժամանակ պատրաստեցաւ այդպիսի մի սքանչելագործ Սկիհ, որպէս պատուական մասնատուի կամ պահարան, որ, ըստ արժանահաւատ Հեղինակին որպէս և քննադատից, ամենագեղեցիկ նշխար մի է թէ՛ ըստ սրբազնութեանն, թէ՛ ըստ գեղարուեստին, և թէ՛ ըստ ստուերական խորհրդեանն. Յայտնի է որ հմուտ Հեղինակին նշանաբանն էր *Festina Lente*. Նա չչտապեցաւ իւր ծանրաշխատ զննողութեանց մէջ, որով և իւր հաստատամիտ եզրակացութիւնն այն նշեց, թէ այդ ներքին բաժակն պէտք է լինի ոչ թէ արդիւնք երեւակայական ընդունելութեանց ալ, իւրօք, նոյն իսկ Սուրբ Թաան (« Holy Grail ») կամ Ըմպանակն որ Քրիստոս զործածեց յընթացս վերջին ընթրեաց, ի տնօրինութիւն Սուրբ Հաղորդութեան խորհրդոյն:

Ի վերջ բանիցս, պարտ անձին համարւի յայտնել որ սոյն Յօդուածոյս հետ հրատարակեալ երկու պատկերաց (այսինքն, *The Great Chalice of Antioch*, և *The Diagram of the Chalice*) ընդօրինակումն խորոյմիկն վերադասեալ և կուշտիկի նշարոյ, ի Նիսի Եօրկ:

Ս. ՏԵՐ Մ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՍՊԱՀԱՆԻ ԶԱՀԱՐԱՄԱՅԱԼ ԳԱՒԱՌԸ

(Աղբ-բերան — Պարտական աստուծոյն — ինչ)

(Շար. տես Բազմ. 1924, էջ 233)

Ը.

Ընտանեկան բարք ու սովորութիւններ և ալ ձէներ. — Ընտանեք. — Տղարբք և կնունք. — Ծնունդ օր. — Կնունք, քառասունք, օրօրոց, ամուսնիւն, անուններ. — Մանուկների զատարարութիւն. — Ամուսնութիւն և հարսանիք, հասակ, բաշխեցարթմա, աղջիկ ուղեւ, նշան դնել, հարստեան, փեսայեան, նշքներ, հարստեանիք բաղկանները — բարոյալ կարէք, քորմէվէք, նշան օխնել, ծառ զօգել, հուսկալուք. — Արքիի նշանագրութիւնն ու պատկարութիւնը. — Հիւանդութիւն և բժշկութիւն. — Մահ, Թաղումն, մեռելոց. — Գերեզմանատուն:

Բնութիւնք. — Սրտնից 50-60 տարի առաջ Զահարմահալի ընտանեկան կեանքն իր ներքին կազմակերպութեամբ եղել է խիտ նահապետական. Գիւղացիներն սարկելիս են եղել մեծ գերդաստաններով, 50-60 հոգով. Սակայն ժամանակի ընթացքում գերդաստանները քայքայել են և հին, նահապետական սովորութիւնները, վարք ու բարքերն անհետացել. այսօր ոչ միայն 50-60 հոգուց բաղկացած գերդաստաններ չկան, ալ և 15-20 հոգուց կազմած ընտանիքներ հազիւ երկու, երեք գիւղերում գոյութիւն ունին. Այդ հանգամանքը պիտի վերագրել նախ՝ գիւղացիների տնտեսական դրութեան, և երկրորդ՝ հին և նոր սերնդի հայեացքների տարբերութեան:

Քայքայուող նահապետական գերդաստանի մէջ մեծ հայրը տան գլխաւորն է, որ առանձին յարգանք ու պատիւ է վայելում ընտանիքի անդամներից. Նա կատարելապէս տէր է գերդաստանի բոլոր իրաւունքներին և ստացւածքին. առանձին նրա համաձայնութեան ոչ մի կորդադրութիւն չի լինում. Նա է որդում իր որդիների աշխատանքները և հոգում նրանց ծախսերը. մի խօսքով նա կառավարում է ընտանիքը և նրա շահերը պաշտպանում խաների ու զատարանների առաջ:

Հօր մահից յետոյ ընտանիքի կառավարութեան ղեկին անցնում է գերդաստանի աւագ անդամին (կան ծնողներ, որ հէնց իրենց կենդանութեան ժամանակ ընտանիքի ղեկավարութիւնը յանձնում են մեծ որդուն և իրենք հանգստանում), սակայն նրան իշխանութիւնն ու իրաւունքները

սահմանափակում են . նա ընտանեկան ծանրութիւն խնդիրներում խորհրդակցում է իր եղբայրներին հետ և նրանց համաձայնութիւնն է ստանում : Բայց ընդհանրապէս հօր մահից յետոյ եղբայրները բաժանում են միմեանցից և առանձին ընտանիք կազմում :

Ընտանիքի սիւնը մամը կամ նանն է . նրա ձեռքումն է գտնուում տան ղեկը, որով նա ընթացք է տալիս նահապետական օջախին : Նա իր անխնշ աշխատութեամբ բարի օրինակ է հանդիսանում հարսներին ու աղջիկներին : Նրա անմիջական իրաւասութեան տակ են գտնուում տան բոլոր բանալիներն ու պահարանները և առանց նրա թոյլտւութեան ոչ ոք իրաւունք չունի մի բան վերցնելու : Նա է հիւրերին սեղան պարտաստում, բանիւրներին կերակրում և հարսներին, աղջիկներին ու թոռներին ծախսերը հոգում : Նոյնպէս նա է որոշում իւրաքանչիւր հարսի պարտականութիւնը, աշխատանքի բաժինը և կարգադրութիւններ անում : Նսկում է աշխատանքի վրայ և հետեւում, որ բոլորն էլ իրար հետ սիրով լինեն : Հարսները թէ և յարգում են նրան և ամենայն հնազանդութեամբ կատարում նրա հրամանները, բայց չեն ենթարկւում նրա ճնշումներին և իրենց հաւատանքների մէջ ազատ են մնում : Սակայն երբ հարսներից մէկը սխալ է գործում, նա յանդիմանում է, նախատում և շատ անգամ հայհոյում, իսկ ծայրայեղ դէպքում՝ գանգատում է որդուն . սա էլ ծեծում է կնոջը, էթէ նոյն իսկ նա անմեղ է : Այսպիսի հանգամանքում հարսը յուսահատւած դիմում է հօրանցը և իր վիճակի մասին գանգատում, բայց նրանք ոչ միայն չեն լսում նրան, այլ և նախատելով յետ են ուղարկում, պատճառաբանելով, թէ հարսը պէտք է ամօթխած և համբերատար լինի :

Նանը իրեն խորհրդակցող ունի մեծ հարսին, որին նա սովորեցնում է տան կառավարութեան ձևը : Կէսրոյ մահից յետոյ նրան է անցնում տան ղեկը, բայց նա մեզմ է վարում հարսների հետ և շատ խնդիրներում դիմում է սկեսրայրին կամ իր ամուսնու իւրեղրին :

Հարսը տան բոլոր անդամներին՝ սկեսրայրին, աղբորին հրամանները պիտի կատարէ : Նա նաև հապեռական օրէնքի համաձայն մինչև իր կեանքի վերջը իրաւունք չունի նրանց հետ խօսելու : Իր միայն նա յայտնում է դէմքի և մարմնի շարժումներով կամ տան երեխաներից մէկի միջոցով : Նոյնպէս նա իրաւունք չունի տղա, մարդկանց հետ յստեղու և կերակուր ուտելու :

Առհասարակ Զահարմահալում կանայք տղա, մարդկանցից առանձնացած են ապրում և տեղական սովորութեան համաձայն առանձին են ճաշում :

Ինչպէս փերիայում, այնպէս էլ Զահարմահալում հարսների աշխատանքները բաժանւած են, այսպէս՝ աւագ հարսը զարթնում է առաւօտեան շատ վաղ խմոր հնցում, հաց թխում, կերակուր եփում, խնոցի հարում և Երբորոգ հարսը նոյնպէս առաւօտեան շատ վաղ ելնում ալիւր է մաղում, թոնիք վառում, կովերն ու ոչխարները կթում, լացք անում, կարում, կարկատում : Երբորոգ հարսը տունն է անելում, ճաշ խարակ պտտցնում, թել մանում, գորգ կամ կարպակ գործում : Ամենափոքր հարսը և աղջիկը լուսադէմին և երեկոյեան արդիւն են իշնում, շուր բերում, անկողինները հաւաքում, տան անդամներին ծառայում, կերակուր մատուցանում, սեղանը հաւաքում : Բայց հարսների աշխատանքները դրանով չեն վերջանում : Բացի անային գործերից՝ նրանք օգնում են նաև իրենց ամուսիններին դաշտային աշխատանքների մէջ : տան աշխատանքները վերջացնելուց յետոյ նրանք իշնում են դաշտը և կալը մաղում, չամ քում, ցորեն մաքրում : Այդ դեռ բաւական չէ . նրանք ուշ երեկոյեան յոգնած՝ տուն են վերադառնում և տղամարդկանց համար կերակուր պատրաստում, և մինչդեռ տան բոլոր անդամները պառկում՝ նրանք դեռ նստած կեդտոտ շորեր են լւանում և կար անում : Այսպէս Զահարմահալում կանայք դատապարտւած են չալքաշ աշխատանքի : Ընդհանրապէս նրանց դրութիւնը մի տեսուր և ցաւալի պատկեր է ներկայացնում :

Զահարմահալում աւանդական սովորութեան համաձայն ամուսինն իր կնոջ անունը չի տալիս, այլ անազան ձևերով է կոչում նրան, ինչպէս օր . « քա՛, օ՛յ, օ՛ճոյ, քո՛ հէտ է՛ հա, տո՛ ի՛նչ եմ ասում » : Նոյնպէս կինն իր ամուսնու անունը չի տալիս, երբ ուզում է կանչել նրան՝ մեծ որդու անունն է տալիս, օր . « Գրիգորի աղեղը », իսկ ուրիշների մօտ խօսելիս՝ ասում է « ինքը », մարդն էլ կնոջը կոչում « մեր խիզանը » :

Ընտանիքում գործածւում են առ հասարակ հետեւեալ անաւանակոչումները . ամուսինն իր կնոջ հօրն անւանում է « աներ », կնոջ մօրը՝ « զոնքաջ », կնոջ եղբորը՝ « անեղմազ », կնոջ քրոջը՝ « քէնի », կնոջ քրոջն ամուսնուն՝ « բաշխազ » : Կինն իր ամուսնու հօրն անւանում է « կէսրապ », ամուսնու մօրը՝ « կէսուր », ամուսնու եղբորը՝ « տէգր », ամուսնու քրոջը՝ « տալ », ամուսնու

եղբոր կնոջը՝ «սեղեղկին»։ Երեխան մեծ հորն կոչում է «պապ, պապա», մեծ մորը՝ «մամ, մամա», հորը՝ «ազիզ, բաբա», մորը՝ «նան, նանա», հորեղբորը՝ «ամիր», հորեղբոր կնոջը՝ «պանդեղ» (եթէ ծեր է), «հարս, հարսի» (եթէ երիտասարդ է), եղբորը՝ «սխալէր», քրոջը՝ «քու, քուր, քուրում», մոր եղբորը՝ «քէռի, դայի», մոր եղբոր կնոջը՝ «քէռէկին», հորաքրոջը՝ «հոր, քուր», հորաքրոջ որդուն՝ «հորքուրօղի», մորաքրոջը՝ «մորքուր», մորաքրոջ որդուն՝ «մորքուրօղի», կնոջ հորը՝ «քաւոր», կնոջ մորը՝ «քաւորիկին»։ հորեղբոր զաւակները միմեանց կոչում են «ամուշա» ։

Տղարիքը և կնունքը. — Չհարմահաւում երբ մի կին յղի է լինում՝ ասում են «տոը ծանդը է»։ Նա ծննդեան մի ամիս մնացած մանը աշխատանք չի կատարում և անպայման տալիս են նրա ցանկացած ուտելիք — խմիչքները։ Երբ մօտենում է երկունքի օրերը՝ գնում է եկեղեցի և հաղորդւում, որպէս զի երեխան հեշտութեամբ ծնի և եթէ ծննդաբերութիւնը մահատիթ լինի՝ անհաղորդ չմեռնի։

Երբ սկսում է երկունքը՝ կինը յայտնում է, որ ինքը «ցաւ է»։ Իսկոյն հեռացնում են նրան գերդաստանի միւս անդամներին, մի առանձին սենեակ, կանչում տատմորը և 8-10 մօտիկ ազգական կանանց, որպէս զի տատմորը օգնեն։ Ուղղորաբար երկունքի ժամանակ ծննդկանը երկու կանանց զօտիներին կամ մէջքերից բռնելով գետնի վրայ չոքում է կամ պզգում։ Եթէ ծնունդը ծանրանում է, ազգական կանայք սկզբում ևն աղօթել։

Եւ սուրբ կուս

Մէր-Մայրամ Աստածածին,

Դու հասնես էս ծնըտկնի ատենին։

կամ՝

Եւ սուրբ ատենահաս Աստածածին,

Դու ազատէ։

Մեր յոյսը դու ես,

Մեր բժիշկը դու ես,

Մեր խելքը օնչինչ չէ կտրում,

Դու հասնես մեր ծնըտկնի ատենին։

Եւ կամ՝

Ատենահաս սուրբ Տիրամէր,

Նաւում ես,

Ծովում ես,

Քանց էս նեղ տեղ էլ կայ,

Համա էս տեղ էլ մէ հաստի։

Երբ երեխան ծնունդ է, անմիջապէս լողաշնում են, աղում, պորտը կտրում, յետոյ խան-

ձարուրի մէջ փաթածելով՝ դնում ծննդկանի ալ կողմը, իսկ նրա բարձի տակ դնում են մի դանակ կամ մի երկաթ, որպէս զի չարբը երեխան չփոխեն կամ չսպանեն։ Ապա ընկերոջ թաղում են տան բակի մի անկիւնում, իսկ ընկած պորտը տալիս են հորթին, որ երեխան «տաւարատէր» լինի։ Այնուհետև սկսում են խնամել ծննդկանին։ Նրան 5-6 օր շարունակ տալիս են ուտելու նաբաթով բըշտուք, որի մէջ անում են կոշ, դառչին, մայեանայ և այլն։ Նրի փոխարէն խմեցնում են զինի կամ «նաբաթդաղ», իսկ երեխային կերցնում են, միայն մի օր, իւրով խտնած շաքար։

Եթէ ծնածը տղայ է, շատ են ուրախանում և ասում. «աշկեներդ լուս, բարով կապէք կարմիրը», իսկ տան հարսները խլում են հօր գդակը և աշքալուս տալիս, հայրն էլ նրանց 1-2 դռան փող է ներում։ Եթէ ծնածն աղջիկ է, այնքան չեն ուրախանում, ոչ էլ հօր գդակն են խլում, այլ միայն ասում են. «աշկեներդ լուս, բարով կապէք կանանչը»։

Երեխան ծնելուց մէկ երկու ժամ անց ծնընդ-կանի ազգականներն ու հարկանները շնորհաւորութեան են գալիս, իրենց հետ բերելով բըշտուք, ձածեղ, հալւայ, շանդ, զոգնոց, չիթ, թաշկինակ, արխալուզ և այլն։ Գալիս է նաև սանաւ մայրը, իր հետ բերելով արժէքաւոր մի նէլք։ Տնեցիները հիւրերին հիւրասիրում են թէյով և չամիչով։

Դրնունք օրհնիկ. — Դրնունքից 4-5 օր յետոյ հրաւիրում են մօտիկ բարեկամ — ազգականներին և քահանային. վերջինս օրհնում է ծընունդը և իբրև նէր ստանում մի դռան փող և մի աման չամիչ, որ տեղական բարբառով կոչւում է «փառքի բարձուք»։ Այնուհետև թէյով հիւրասիրում են հիւրերին։ Այն օր յետոյ տատմայրը գնում է տուն՝ ստանալով մի թուփան փող կամ մի հատ օճառ, մի աման ձաւար, բրինձ, աղ և 2 դռան փող։

Կնունքը. — Դրնունքից 6-8 օր յետոյ կատարում են մկրտութեան հանդէսը։ Գալիս է տատմայրը, «լողցնում» երեխային, ապա լուր է ուղարկում քահանային և քաւորին, որ եկեղեցի գան մկրտութեան խորհուրդը կատարելու։ Գրանից յետոյ նա երեխային զրկած գնում է եկեղեցի, ուր քիչ յետոյ գալիս են քահանան, քաւորը և մի քանի ազգական կանայք։ Երեխայի հայրն իրաւունք չունի մկրտութեան խորհրդին ներկայ գտնուելու. թէ ինչո՞ւ, յայտնի չէ։

Մկրտութեան խորհրդից յետոյ քահանան երե-

խան դնում է քառորի բազուկների վրայ և ինքը շուրջաշուրջ ձգած, «Ալեկալիսն» շարականը երգելով՝ դնում է ծննդկանի տունը, ուր արդեն հաւաքած են լինում ծննդկանի մոտիկ ազգականները և հարեանները։ Ճանապարհին ով որ տեսնում է երեխային, համբուրում է, որպէս նոր օծւած։ Երբ տուն են հասնում՝ հրաւիրւածները կարգով համբուրում են երեխային, իսկ ծննդկանը զլխին մի քող ձգած՝ առնւ է գալիս, համբուրում երեխային, ապա առնում է քառորի ձեռքից և քահանայի առաջ շոքում, մինչև որ նա աւարտում է աւետարանը։ Այնուհետև հրաւիրածները շնորհաւորում են երեխայի մկրտութիւնը և աջգալուս տալիս։ «աշխենեղ լուս, հզարդ տարեկան ըլնի» ասելով, իսկ երեխայի հայրը համբուրում է աւետարանը և քահանային երկու դռան խաչահամբոյր տալիս։ Դրանից յետոյ հրաւիրածները հիւրասիրում են թէյով, ապա նախ տղամարդիկ և յետոյ կանայք ճաշում են։ Սովորաբար ճաշին տալիս են փաւ, եփնիկ և մեղր։

Քառասունք. — Կրթածին երեխայի մայրը մինչև 40 օր բորիկ ման չի գալիս, որովհետև մեղք է. նոյնպէս հաց չի թխում, խմոր չի անում, աղբիւր չի գնում շուր բերելու, որովհետև ձեռքերը «պիղծ» են համարում։ Իսկ երբ պատահում է, որ մտաւկայ հարմանի տունն է գնում, զլխին ալիւր են ածում և եթէ տղայ է ծնել՝ ասում են. «ուրախ քառասունք դուս գաս, Աստուած պահի», իսկ եթէ տղիկ է ծնել՝ «բարով տղի քառասունք դուս գաս»։

Քառասուն օրից յետոյ մայրը երեխային դնում է «օրօց»ի մէջ, ապա մի վառ ճրպ գնում օրօցից տակը, որպէս զի երեխայի տան օշախը միշտ վառ մնայ, չորս հաց էլ դնում է օրօցի ձողի վրայ, որպէս զի «ռուզով» լինի, այսինքն երեխան միշտ հաց ունենայ, իսկ մի ակիշ էլ դնում է ճրպի մօտ, որ «բարին մօտ ըլնի և չարը հեռու»։ Այնուհետև մի հաց է դնում ծոցը և աղբիւրն իջնում ջրի. ճանապարհին հանդիպած կնոջը հացից մի պատուաւ տալիս է և ասում. «Բարով, քեզ էլ փոխ ըլնենայ», որին պատասխանում են. «Ուրախ քառասունքից դուս գաս»։

Մայրը սովորաբար երեխային մէկուկէս կամ երկու տարի կաթ է տալիս։ Եծից կտրելու համար թիւթիւն կամ մուր է քսում և կամ բուրդ փաթաթում։ Իսկ չար աչքից, նիաթից հեռու պահելու համար գունաւոր ուլունքներ է կախում վզից, կամ աջ ուսի չորի վրայ կարում է մի կապույտ ուլունք։

(Որօրց. — Չահարմահալցի երեխան քնում է «օրօց»ի մէջ. դա ցածից չորս կիսադնիան և փոքրիկ ոտքերով և վերեւից հորիզոնական ձողիկով և երկու կամարներով աղեղնաւորւած փայտէ շինւածք է, որի մէջ դնում են փոքր բարձիկով բոփը (անկողինը), և վրան փռում հողշորը. սրա վերևի մասը լայն է, իսկ ցածը՝ նեղ. հողշորի վրայ դնում են թէշը, ապա փռում են մի ուրիշ մեծ չոր և վրան ածում մօտաւորապէս կէս լիտր մազած հող։ Դրանից յետոյ երեխան պառկեցնում են և հողի մի մասը լցնում նրա գոգը, որպէս զի թալմ մարմինը չխաշի։ Այս մի ուրիշ փափուկ շոր են դնում երեխայի կըրտիկների տակը և ծայրերը ծալում ծնկների վրայ։ Այնուհետև երեխայի թիւրը կողքերին դնելով հողշորով ու թէշորով պինդ փաթաթում և մի զոգգ կապանքներով (մէկը կրծքի, միւսը ծնկի վրայով) կապում, յետոյ փորալնէքը (վեր. մակը) ձգում և մի ծածուկ (ծածկոց, քաշում օրօրցի վրայ, որպէս զի երեխան ճանճերից ու մոծակներից ազատ մնայ, և սկսում են օրօրել։

Ալեկալիսն. — Չահարմահալում ամուլ կինը թէ է նախատիքի չի եմթարկւում, բայց նա իրեն շատ դժբախտ է համարում, և որպէս զի երեխայ ունենա՞ր, դիմում է զանազան միջոցների. գիր է բաց անել տալիս կամ «չլլազար» (ծննդի վրայ մահացած) կնոջ գերեզմանի շուրջը պտտում է և գերեզմանահողց ածում մէջքին և կամ Տհառընդառաշին վառւած խարոյկի մոխրից ածում է մէջքին։ Երբ այս միջոցները չեն օգնում՝ սրբերի օգնութիւնն է հայցում, ուսարբիկ ուխտի է գնում, մատաղ կտրում, մոմ վառում, ծնկալոք և արտասուալից աղօթում, զլխին աւետարան է կարդալ տալիս և այլն։

Ալեկալիսն. — Ընդհանրապէս երեխայի անունը դնում է գերդաստանի մեծը կամ հայրը։ Այդքանիկ երեխային մեծ հօր անունն են դնում, որպէս զի նրա յիշատակը միշտ վառ մնայ։ Գիրգացիները յաճախ կրճատում են անունները։ Ահա գործածական անուններն իրենց կըրճատուեցան, յաւելուեցանով և հնչիւններով.

ՏՂԱՄԱՐԻԿԱՆՑ

Արգար — Ապկար.
Արաման — Ապրամ.
Ալէքսանդր — Ալէքսան, Էլէքսան.
Ամովսի — Ամովսի.
Ամտոմ — Ամդոմ.
Աւարկ — Յառաքիլ.
Աստածատուր — Ածատուր, Ծատուր.

